

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, О потенцијалу II у књижевном језику	195—200
2) А. Пецо, Један актуелан проблем наше фонетике (изговор и писање фонеме x)	201—219
3) Берислав М. Николић, Акцент интернационализама у савременом српскохрватском књижевном језику	220—228
4) Ж. Станојчић, Језички тип једног еуфемизма	229—234
5) Д. Јовић, Прилог методима испитивања песничког језика на песни „Сопоћани” Васка Попе	235—249
6) Е. Фежете, Нешто о деκлинацији властитих именица страног порекла у нашем језику	250—262
7) Даришка Гортан - Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи	263—271
8) Радоје Симић, Два случаја синтаксичке аналогије	272—282
9) Језичке поуке	283—286
10) Регистар	287—303

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1971.

ДВА СЛУЧАЈА СИНТАКСИЧКЕ АНАЛОГИЈЕ

1.

1.1. У овом чланку позабавићемо се синтагмама *дуго времена* (и њој сродним), и *често пута*. Расправљаћемо о семантичким синтаксичким својствима ових структура и њихових елемената, и о могућем путу њихова постанка.

1.2. Прилог *дуго*, према Речнику српскохрватског књижевног језика (књ. I, МС, 799) има два основна значења: а) просторно („у дужину далеко“), б) временско („обухватајући већи временски размак, много времена“).

Као и њему сродне речи (кратко и сл.) и прилог *дуго* има исто стварно значење основе са придевом *дуг*. Разлика међу њима примећује се на синтаксичком плану, и то у два правца:

1. према томе уз које речи могу стајати;

2. с обзиром на могућност изражавања мереног појма, тј. појма на чије се димензије ове две речи односе —

а) од свих синтагматских структура у којима се придев може појавити овај појам се експлицитно може изразити само синтагмом с именицом; тада је он означен именицом као управним делом синтагме;

б) од могућих структура у које ступа прилог мерени појам може се изразити такође именицом; али сада је прилог управни део структуре, а именица — у зависном падежу (обично с предлогом) — има функцију зависног елемента структуре:

„*Дуго у ноћ, у зимску глуху ноћ*

Моја мати бијело платно тка“ (Д. Тадијановић).

1.3. Исту разлику према одговарајућим придевима имају и други прилози сродни овоме. Али прилог *дуго* — обично у

структурама са именицама временског значења — има и једну арукчију могућност детерминације, које код сродних прил. нема: мерени појам може се исказати и обликом партитивног генитива (*дуго времена*). Ово последње је један од проблема који нас занима.

1.4. И реч *често*, према истом реченику (в. издање МХ, књ. I, 386), има два основна значења: а) „много пута” — које се значење свакако креће у сфери временских односа, и б) „на малом размаку, густо” — из сфере просторних односа.

И ова реч има сличну могућност детерминације, опет за разлику од себи сродних (кратко и др.).

Мада међу речима *дуго* и *често*, ни по основним значењима, ни по функцијама, нема пуног паралелизма, њихово упоредно посматрање олакшава објашњење особина и порекла поменутих структура у које ове ступају, па ћемо их зато паралелно обрадити.

2.

2.1. Обе синтагматске структуре о којима је овде реч помињу се и код граматичара и код лексиколога. У граматикама се углавном говори о синтаксичким односима међу речима које их чине. Лексиколози узимају у разматрање значења тих речи, и сврставају их у одређене категорије.

2.2. Не објашњавајући ближе мотиве због којих то чини, Б. Даничић издаваја прилог *дуго* и *често* у строго посебну групу речи које иду с партитивним генитивом.¹ Он се ограничава на врло кратко и суптилно објашњење о условима када две поменуте речи регирају генитив: „кад е речь о времену”, и то илуструје богатим материјалом, који ћемо овде навести:

— Пошто је *дуго времена* вино из бачава точила ... ; —
Идући по свету *дуго времена* ... ; — ... па отиде на *подуго времена* ... ; — ... кое су за *дуго времена* биле населбне ... ;
да е *дуго времена* матерь свою с великом дворила нежностио ... ; —
Још су се *дуго дана* гостили; — И одмах умре или *дуго година* до смрти остане болестан ...

¹ Б. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 70.

— Често пута и листови светијех књига за фишке су се употребљавали...;— Често путахъ е бивао пазаръ покрыть мртвима тѣлесима...

2.3. Т. Маретић у својој граматици наводи само *дуго*: „Партитивни се генитив може налазити и уз ријеч *дуго*”, и упућује на поменуто место у Даничићевој Србској синтакси.²

У свом Језичном савјетнику Мар. помиње констр. *често пута*: „често пута, чешће пута... није германизам...”³

У другим граматицама које сам прегледао нема посебно речи о нашим конструкцијама.

2.4. Драгоцена је констатација Т. Маретића да рекција прилога *често* (а вероватно је тако и код *дуго*) неће бити последица страног утицаја. На такав закључак наводе две ствари. Примери за обе структуре срећу се сразмерно врло рано (поред примера из Даничићеве синтаксе на то упућују и они из РЈА, в. ниже). Затим, иако је ограничена на узан лексички фонд, појава је територијално врло широка (што показују сами примери).

Необично је тачна и Даничићева опаска да се наше синтагме увек односе на време. Као изузетак може се навести само један пример (наведен у РЈА, в. ниже) из чакавског дијалекта.

У РСАНУ (књ. IV, 788) читамо:

„Дуго прил... 1. а. (често са допуном „времена”) много, доста времена (у вези са радњама, појавама); са продужним трајањем. — ... та ми је лијева рука од рамена до лакта *дуље времена* била модра... — То може потрајати и *дуље времена*...”

РЈА доноси богатији материјал (узећемо само примере који се не јављају у претходним наводима). О речи *дуго* тамо стоји (Књ. II, 854—857):

„1. Дуг, адј. (*longus*)...

1. 2. е. н. *дуго* као супстантив, у номинативу или акузативу... а) кад је пот. или асс., има свагда уза се

² Т. Maretić, *Gramatika...*, III изд., Zagreb 1963, 567.

³ Т. Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb 1924, s. v.

генитив, и то: аа) супстантив који значи вријеме, у. п. дуго времена, дуго дана, дуго година, дуго лета, те с овиме заједно значи: дуго вријеме. Није *дуго времена* минуло... Ја нисам *дуго времена* имала од срца порода... Не прође *дуго времена*... Узмножај ти мој и здравље све то веће *дуго лета*... бб) дуго пута у народној приповијести чакавској нашег времена значи: дуг пут. Кад су већ *дуго пута* прошли..."

У Броз—Ивековићеву Рјечнику хрватскога језика (књ. I, 27) реч *дуго* не припада ни једној од горњих категорија:

„Дуг, а д ј.⁴ ... 2 а) о времену: ... Идући тако по свету *дуго времена*... Што је за *дуго времена* било дно мора..."

2.5. За разлику од *дуго*, често се у РЈА (Књ. I, 951) и у конструкцији са партитивним ген. сматра прилошком речи:

„ц) а д в. често..."

... и често и чешће може имати уза се ријечи *крат* и *пут*, а тада је као *много* и *више*, а с тијем ријечима као *много пута* и *више пута*, а то је исто што и *често* и *чешће* без тијех ријечи..."

Са *крат* и *крати* (оба су ген. пл.) наводи се у РЈА обиман материјал, углавном из старијих периода. Ево неких примера:

— *Често* крат обличче ме грло с рукама (Ш. Менчетић),
— који се кон крила *често крат* находе у госпођ (Н. Наљешковић),
— *Често крати* видио јеси (Ј. Канавелић).

Са именицом *пут* примери су изгледа нешто млађег датума:

— Који се *често пута* опијао...; — *Често пута* превари се човек...; — Бавлу *чешће пута* велимо...; — Што се има напоменути један и други *пут* и *чешће пута*...; — *Чешће пута* јест несрећно њихово добиће...; — *Чешће пута* срцем и устима понавља...; — Па би *чешће пута* ходио...

2.6. У најновије време синтагма *често пута* ретка је у употреби, јер се сматра да одуџара од књижевнојезичке норме. О томе је писао М. Шипка у часопису *Језик*:⁵ „Сам израз „често

⁴ Разред мој, Р. С.

⁵ *Језик* бр. 3. за 1961/62. год. стр. 93.

пута" у ствари је таутологија. Ако „често“ значи *много пута у кратким временским размацама*, онда се ријечца „пута“ већ садржи у прилогу „често“, па је не треба посебно писати."

3.

3.1. Нешто материјала за поменуће синтагме и са *дуго* и са *често* имам и ван горе наведеног. Он не даје ништа ново за познавање тих конструкција, али пошто има и примера из дела новијих писаца, навешћу га као илустрацију стања у књижевном језику и нашег времена.

3.2. Примери са прил. *дуго*:

Радовао сам се, погибао сам — ох — *дуго, дуго времена* (А. Шеноа), — Већи број другара већ *дуго годиница* није облазнуо ... (Ј. Драженовић, Повијест ...), — ... који је *дуго времена* Гебауер гледао да одбрани ... (В. Јагић, Спомени I), — Већ *дуго, дуго времена* изгубљено трагам (В. Јелић), — ... Мене је *дуго времена* прогонило и сјећање ... (Исти) — Па упре свој сиви поглед у њега и задржа тако *дуго времена* ... (В. Калеб), — *Дуго времена* су превладавале очајничке интонације (Исти);

— ... то може потрајати и *дуље времена* (Сл. Батушић, Аргонаути), — Тек након *дуље времена* чуло би се ... (Задужб. Стам. XI, 1924), — Бг се за *дуље времена* бавио у шуми (Босанске нар. прип., 1870), — Јер да би се могло уздржавати бране тврђаве и утврде за *дуље времена* ... (SEZb XXX, 1924), — ... ако *дуље времена* не једу ... (А. Вуковић, Ветеринарске поуке, 1929), — ... он се већ пред *дуље времена* прикључио ... (А. Цесарец, Златни младић), — ... рекоше им да ће бити зараде за *дуље времена* (Ћипико).

Са прилогом *често*:

— О стању духа нашега *често* *крати* зависи ... (Дубр. 1848, 236);

— ... он је често пута износио на високе брегове (Љ. М. Богићевић), — ... не може *често* *пута* власт ништа да учини ... (Народна скупштина 1890), — ... да плаћају со

скупље, па често пута и дупло скупље... (Исто), — Често пута само та разноликост у боји помаже... (Д. Станојевић, Зв. небо, 1882), — ... отишао је до апсурдности којих је, често пута, и сâм био свестан (Т. Борџевић, Макед., 1920), — Често пута кад те видим, гредом, Да корачаш хладна, мирна, строга... (Дис, Сећање), — Често, пута ваљало му гологлаву из далеке улице вратити се... (А. Ковачевић), — ... а еволуције ових фигура често пута показују богатство варијација... (М. Марјановић), — ... стварајући неки каос, из којег је често пута критици врло тешко реконструирати право властито мишљење писца (Исто, 314), — ... избацујући из нашег литерарног дјела често пута баш оно што је било највише наше... (Исто, 303); —

— ... и чешће пута би се отаџ и увратио њој (Б. Нушић, Општинско дете).

4

4.1. Према већ цитираним дефиницијама значења прилога *дуго* и *често*, као и поређења тих значења са значењима конструкција ових прилога са парт. генитивом, излази да су то семантички синоними (т. 3.2. и 3.3.), тј.:

I. а) *дуго* = *дуго времена* = *много (доста) времена* (РСАНУ);

II. б) *често* = *често пута (крати)* = *много (више) пута*.

Овде се већ види разлика између *дуго* и *често*. Код другог прилога (случај II) не може се успоставити структура са атрибутско-именским односом. Крајња консеквенца поређења једнакости Ia) и Ib) јесте успостављање релације

дуго = *дуго времена*,

а ова једнакост не може издржати проверу на конкретним односима. Прво, на синтаксичком плану у синтагми су у експлицитној форми изражене извесне релације (атрибут — именица) као однос конкретних појмова, док се у прилогу ти односи могу успоставити само на апстрактном нивоу, и то пре као претпоставка него као стварни односи. Друго, на семантичком плану речју *време* експлицитно се указује на предмет или појам на

коме се огледа димензија означена речју *дуго*, док прилог *дуго* значи ту димензију (или релацију) само као апстрактни појам који се конкретизује неким другим језичким елементима ван те речи.

Истим методом анализе могло би се утврдити да се не може успоставити ни једнакост

дуго = дуго времена

на плану конкретних значењских и синтаксичких релација.

4.2. Али, напротив, једнакост

дуго времена = дуго време

на семантичком плану одговара углавном стварним односима: у обе структуре може се разликовати елемент који експлицира појам објекта и елемент са значењем неке димензије тог објекта. Од каквог је значаја чињеница да се може успоставити семантичка једнакост између две језичке структуре које су на први поглед синтаксички веома различите — то је друго питање, које нас овде директно не интересује.⁶ Треба подсетити само на то да у нашем језику има и читав низ других структура са алтернативним формама међу којима се може запазити иста семантичка једнакост као у горњем случају. Исп. нпр., много људи: многи људи, оволико књига: оволике књиге, па и констр. много времена: много време.

4.3. Из претходне тачке и без даљих разлагања јасно је, на једној страни, шта је послужило као исходиште за стварање конструкције *дуго времена*, а на другој, шта је послужило као узор за њено формирање.

Ми ћемо се овде позабавити једним другим односом који из свега тога произилази као логичка последица претпостављеног процеса. То је однос.

дуго времена = много времена.

Један од проблема који се с овим у вези поставља јесте питање лингвистичке сврсисходности структуре *дуго времена*.

⁶ Ово питање од велике је важности за разјашњење суштине синтаксичких односа уопште.

Ближе речено, поставља се питање да ли је ова структура плеонастична.⁷ Према ономе што је у т. 4.1. речено можемо, мислимо, закључити да је она плеонастична само у случају кад је из других језичких елемената јасно да се ради о времену.

4.4. У т. 4.1. видели смо да се између прилошке речи (*дуго*) и сложене прилошке структуре (*дуго времена, дуго време*) не може успоставити једнакост на нивоу конкретних семантичких и синтаксичких односа. Али кад то контекст омогућава, оне се ипак међусобно замењују (Радили су дуго — Радили су дуго времена). То показује ипак да се и у прилошких речи назиру извесни елементи синтаксичких структура (наравно, у апстрактној форми, без ближег указивања на врсту односа и на све конституенте структуре),⁸ које се употпуњавају и конкретизују у одређеном језичком контексту (у случају када се значење прилога конкретизује другим јез. елементима, тако да сада постају познати основни конституенти синтаксичке структуре: Радили су дуго, — јасно је да *дуго* значи време, тј. његово трајање). А у случају кад је из контекста јасно о којем се појму у конкретном случају ради, за тај се семантички елемент може употребити (иако не мора) и посебан језички знак: у нашем случају то је реч *време* (за коју смо рекли да је плеонастично употребљена).

4.5. То опет значи да прилошка реч по себи није и не може бити синонимна са било којом структуром у коју улази, јер нови језички елементи те структуре уносе у њу значења којих сâм прилог нема, најмање у конкретном облику у којем се они у тој структури јављају.

Исти је однос између прилога *често* и структуре *често пута*. У претходној тачки видесмо отприлике како је ова синтагма настала. *Често* између осталог има и значење понављања кад је употребљено у таквом контексту где је јасно да се ради о времену (нпр.: Долазио је често, — за разлику од: Дрвеће

⁷ Исп. Љ. Поповића, н. с. XVII, 132. Друг Поповић је у праву кад се тиче случајева које он наводи. Али кад је само из именице јасно да се ради о времену, онда је она на месту.

⁸ А. Белић је свакако у праву кад у прилошким речима налази елементе синтагме. (О језичкој природи и језичком развоју I, поглавље о прилошким речима).

је засађено често). Понављање извесне врсте значи и дистрибутивна реч *пут* (први пут, други пут, више пута, много пута), па је она и узета да као посебан јез. елемент означи оно што се из ситуације разумело. Тако се добила секвенца *често пута*.

5.

5.1. Процеси настанка једне и друге структуре могу се приказати шематски.

I. дуго // дуго време много (више) времена
 | ↓ |
 └───────────┬───────────┘
 дуго + времена

II. често много (више) пута
 | |
 └───────────┬───────────┘
 често + пута

Како видимо, процес има све елементе једне интересантне појаве која није ништа друго него пример синтаксичке аналогije.

5.2. У т. 4. 3. поставили смо питање плеонастичности структуре *дуго времена*. Ово се питање може проширити и на структуру *често пута*. По мом мишљењу, одговор који је тамо дат важи за обе синтагме.

Али има и друкчијих мишљења. А. Белић, нпр., каже на једном месту „да у изразу *често пута* нема плеоназма”⁹. Овакво мишљење проистиче из тога како се гледа на један други проблем с тим у вези. Ради се о значењу прилога (он говори о *често*, али исто важи и за *дуго*) у синтагми и слободној употреби. Да ли прилог задржава своје основно значење и у синтагми или га мења? Или друкчије речено, какав је однос прилога *често* и *дуго* у поменутиим конструкцијама према прилогом *много*?

На наведеном месту А. Белић каже (у констр. *често пута*) „*често* значи *много*”. Да ли је то тачно?

⁹ НЈ с.с. VII, 140.

а) Често значи:

— већи број (пута),

— кратак размак (између двеју радњи).

Или, друкчије речено, значи већи број пута у одређеном (краћем) временском размаку.

б) Много значи:

— већи број (пута).

Размак (између два остварења исте радње) или дужина времена у оквиру којег се изванредан број остварења радњи десил релевантан је.

Према томе, *често* и *много* нису синоними, него *често* држава своје основно значење и у оквиру синтагме *често пута*.

Поређењем структура *дуго времена* и *много времена* долазимо до сличног закључка и о семантичком односу *дуго* према *много*. Јер, *дуго* подразумева изванредан простор или протицање, док се *много* односи на већу количину било чега. Сличност значења долази од тога што се обе речи употребљавају у истом контексту (у вези са речју која има временско значење), тако да је управо из ових, синтаксичких околности јасно на шта се оне односе.

6.

6.1. Из онога што је у последњој тачки речено могу се извући извесни закључци важни за посматрање речи *дуго* и *често* као категорија речи.

6.2. Граматичари се овим питањем не баве посебно, мада се из чињенице што их одвајају од прилошких речи за означавање количине (Даничић, Маретић) види да их они и сматрају нешто друкчијим речима од ових.

У т. 3.2. видели смо да се три наша најзначајнија речника не слажу у одређивању припадности речи *дуго* кад је у конструкцијама о којима је овде реч: у једном је то именска реч, у другом придевска, а у трећем прилошка. Отуда то?

а) У РЈА се посматра функција синтагме *дуго + им.* без обзира на саставне елементе, па се из податка да ова има

субјекатску и објекатску функцију у реченици, посредно изводи закључак да је то служба управне речи (речи *дуго*), тј. да је она према томе именска реч.

б) Броз и Ивековић изгледа да полазе од тога што и остали прилози направљени према придевима немају сличне функције уз именску реч, него су уз ову увек у придевској функцији, па би то био случај и са речју *дуго* уз именице.

в) Ми данас знамо да су речи *дуго* и *често* у овде посматраним структурама синтаксички најближе структурама *број + им.* или *кол. прил. + им.* По угледу на њих свакако су и настале. Према томе и то су прилошке речи, онако како се у РСАНУ означавају.

Њихове синтаксичке особине су, међутим, једно, а семантичке особине су нешто друго. По овоме другоме речи *дуго* и *често* не изједначају се с количинским прилозима.

6.4. Управо ово последње наслућивали су граматичари, и због тога су, руковођени језичким осећањем, издвајали те две речи у посебну групу.

На лингвистичком плану то су случајеви кад функција речи не прати више њено значење, него се под утицајем спољних фактора удаљава од њега.

Свакако је то реткост, јер у језику морфолошке структуре обично имају усаглашене функције и значење где год је то могуће.

Радоје Симић